

RECENZE

Helena Pavlincová, Břetislav Horyna: *Filosofie náboženství* (Pokus o typologii). Masarykova univerzita Brno 1999, 251 stran.

Filosofie náboženství je především studijní text určený religionistům, filozofům a dalším zájemcům o dějiny filozoficko-náboženského myšlení. Autoři se v něm pokoušejí navázat na tradici českého zájmu o náboženskou otázku, tradici, která byla přerušena dobou, v níž nebylo místa pro jiné úvahy o náboženství než jen ty, které bylo možno vtěsnat pod nálepkou vědeckého ateismu. Snad také proto zvolili autoři pokus o typologii filozofii náboženství: umožňuje jim podat přehled základních evropských a amerických filozofických přístupů k otázce náboženství, které potřebujeme znát, abychom mohli navázat na to, co už bylo uděláno jinde.

Kniha má sedm částí: Úvodní poznámky (Vznik, vývoj a současnost filozofie náboženství), Od mýtu k logu (Negace a logizace mýtu ve filozofii náboženství), Od mýtu k logu (Metamorfózy náboženství ve filozofii náboženství), Od logu k mýtu (Filozofie náboženství ztrácí kompetence), Logos bez mýtu (Analytická filozofie náboženství), Jiný logos, mýtu navzdory (Konfesijní filozofie náboženství) a Jaký logos, jaký mýtus? (Česká filozofie náboženství).

V první části zkoumají autoři vznik filozofie náboženství, její vývoj a podávají přehled jejích základních typologií. Filozofie náboženství znamená osvobození se filozofie z rámce konfesijní uzavřenosti a uvažování o podmínkách možnosti náboženství. Vzniká na základě nahromadění znalostí o náboženství a na základě posunu v náboženství samotném, posunu, které vyvolávají pochybnosti o vlastním náboženství jako o jediném možném. To znamenaly v Evropě reformační války. Filozofie náboženství jako samostatná disciplína vznikla až v osvícenství. Její vztah k náboženství samému ovšem nemůžeme postihnout, pokud nevycházíme z definice náboženství. A na ní se zatím myslitelé uvažující o náboženství neshodli. Autoři dále podávají vývoj filozofie náboženství od osvícenství a zabývají se typologií náboženství. Nevytvářejí vlastní, nýbrž uvádějí jako reprezentativní výběr tři z nich pocházející z dvacátých až čtyřicátých let: Richarda Schaefflera (1926), Wilhelma Duprého (1931) a Antona Grabner-Haidera (1940). V závěru této části se zabývají vztahem filozofie náboženství a religionistiky. Zdůrazňují, že obě disciplíny se vzájemně potřebují a doplňují. „Filozofie náboženství je pro religionistiku disciplínou *spekulativní, interpretativní, hermeneutickou* a z části též *normotvornou*“ (s. 40). Vnitřní souvislost filozofie náboženství a religionistiky vidí autoři také v tom, že obě disciplíny si uvědomují relativnost, podmíněnost a konečnost všech lidských děl včetně náboženství.

Další kapitoly jsou věnovány různým způsobům pojmání náboženství. První z nich se rozpadá na dvě části. Na začátku se autoři zabývají pokusy o postžení podstaty náboženství ve starém Řecku. Uvádění antičtí filozofové, mj. Aristoteles, někteří sofisté a kynikové, považují náboženství za nižší, teoreticky nezdůvodnitelný a mimoracionální způsob výkladu světa. Tato koncepce neměla podle Horyny a Pavlincové úspěch, a to proto, že antičtí autoři nedocenili sociální roli náboženství a afektivní stránku, která je s nimi spojena, ať se už týká strachu nebo naděje. Tím všim se v kontrastu s antickými úvahami o náboženství zabývají někteří moderní kritici náboženství: F. Nietzsche, K. Marx a S. Freud.

Následující kapitola je členěna podobně: Opět se setkáváme s konfrontací starého a nového nároku na náboženský problém. Tentokrát tímto problémem není vznik náboženství, ale pokusy filozofie uchopit vlastními prostředky tu část náboženského systému, která je považována za hodnu filozofického zájmu. Autoři se nejprve zmiňují o tomto problému v souvislosti s německou romantickou filozofií, pak přecházejí k antice (Sokrates, Platón, novoplatonismus a konečně Aurelius Augustinus), aby pak přešli k tomu, co nazývají novověkou variantou a co nacházejí v Hegelově filozofii. Hegel vysvětluje náboženství v souvislosti s vývojem absolutního ducha. Na jeho výklad náboženství navazuje L. Feuerbach, který je zakladatelem té větve filozofie náboženství, která dodnes zkoumá antropomorfní obsahy náboženských termínů.

Filozofie náboženství ztrácí kompetence (podtitul další části) tehdy, když se vytrácí její kritická funkce a z filozofie náboženství se stává filozofická teologie. Autoři poukazují na to, že filozofická teologie se od náboženství přece jen liší – už tím, že se v ní objevují otázky, které se v náboženství v užším slova smyslu vůbec nemohou objevovat – např. otázka existence boha. (Náboženství tuto existenci jednoduše předpokládá.) V souvislosti s poměrem náboženství, filozofie a mýtu sahají tentokrát autoři i do oblasti mimoevropské, zejména k mýtům středního a dálného Východu a k židovství. Pro filozofii jsou charakteristické otázky vztahu boha a bytí. Tuto problematiku zkoumají autoři v antice a v souvislosti s relativně novým pojmem ontoteologie (zdůvodnění myšlenky jednoty boha a bytí). Ontoteologie je ovšem zpochybněna už v Kantově filozofii, jak autoři dokazují v poměrně rozsáhlém výkladu: „Legitimační důvod náboženství nemůže být nadále spaiřován ve vymezení pojmu bytí (jsoucná), ale přenáší se do určení lidského subjektu, do pojetí poznávacích schopností subjektu a do výkladu schopnosti lidského subjektu jednat v intencích kategorického imperativu“ (s. 102).

Zatímco v předchozích dvou kapitolách se ličí filozofie náboženství, které svým způsobem legitimují některé problémy, které můžeme považovat za náboženské, následující se zabývá tou filozofií náboženství, která se zabývá náboženským jazykem – tj. analýzou náboženství ve filozofii jazyka. Autoři nejprve stručně uvádějí do vzniku a hlavních myšlenek filozofie jazyka (u R. Carnapa a L. Wittgensteina) a poté ukazují, jak jsou tyto myšlenky a metody aplikovány na rozbor náboženství. Rozlišují dva směry filozofie náboženství, které svým způsobem odpovídají Carnapovu a Wittgensteinovu přístupu: První z nich se zabývá náboženským jazykem pouze z hlediska jeho smysluplnosti a popírá, že by náboženský jazyk nějaký smysl měl. To je přístup např. A. J. Ayera, a A. Flewa. Druhý přístup vychází z názoru, že v jazyce náboženství existují různé řečové akty s různými funkcemi; některé z nich mají nevyřokový charakter a umožňují, „aby se vytvářelo společenství lidí, kteří jsou spjati s určitým typem řeči a s určitým typem jednání, jehož je tato řeč součástí“ (s. 136). Analýzy jazyka náboženství tohoto typu navazují na práce G. Ryleho aj. L. Austina.

Předposlední kapitola se zabývá konfesijními filozofiemi náboženství, které se ovšem, protože jsou silně vázány na nějaké vyznání, mění z filozofie náboženství v náboženskou filozofii. Autoři v této souvislosti zkoumají křesťanskou filozofii, a to jak její katolickou, tak protestantskou větev. Obě se profilyovaly zejména v souvislosti s osvícenstvím a s poosvíceneckými společenskými i filozofickými vlivy. Pro katolickou filozofii náboženství byla charakteristická polemika s osvícenstvím a snaha o zachování tradičních hodnot a názorů křesťanství. Nicméně i v ní lze nalézt modernistické směry a zejména v současnosti pokusy o otevření katolicismu pro diskusi s problémy a podněty soudobé filozofie (např. E. Przywara, K. Rahner, J. B. Metz). Protestantská filozofie reagovala na podněty osvícenství spíše vstřícně a otevřeněji se přizpůsobovala přístupům, které nacházela v moderní filozofii (Kantovi, Hegelovi, později existencialismu nebo fenomenologii).

Závěrečná kapitola je věnována české filozofii náboženství. Poukazuje na to, že skutečný rozvoj české filozofie náboženství se objevuje až od poloviny 19. st. v souvislosti s proniknutím hegelianismu a herbartismu do českých zemí. Autoři zde vytvářejí vlastní typologii filozofie náboženství a rozlišují přístup teologický, filozofický a religionistický, které ilustrují na názorech E. Soukupa, Fr. Linharta a O. Pertolda. Dále rozebírají ideu „nového náboženství“, která vznikala jako reakce na krizové jevy ve společnosti i v náboženství už od sedmdesátých let minulého století. Myslitelé, kteří s tímto pojmem pracovali, lze rozdělit do skupin podle toho, zda 1. se pod pojmem nové náboženství pokusili o obrodu křesťanství (T. G. Masaryk, J. L. Hromádka, E. Rád

a další), 2. propagovali nějaké jiné náboženství, většinou buddhismus (R. Máša, O. Kunstovný, E. Svoboda) nebo 3. buďovali tzv. etické náboženství a někdy se dostávali i za hranice toho, co se obvykle pojmem náboženství rozumí (Fr. Krejčí, Fr. V. Krejčí). V závěru autoři seznamují českého čtenáře se současným stavem české filozofie náboženství. Připomínají zejména J. Hellera, O. A. Fundu, L. Hejdánka, M. Machovce, V. Gardavského, J. Gabriela a O. I. Štampacha.

Filozofie náboženství H. Pavlincové a B. Horyny je poučená a přehledně napsaná práce, která bude bezpochyby velice užitečná pro studenty religionistiky, pro ty studenty filozofie, kteří se chtějí zabývat filozofickou problematikou náboženství i pro všechny další zájemce. I když je psána srozumitelně, zejména pro nefilozofy bude možná poněkud těžké orientovat se ve významu některých problémů. Na druhé straně její styl, poznámkový aparát i výběrová bibliografie umožňuje těm, kdo se nespokojí s tím, co najdou v této práci samé, pokračovat v dalším studiu. Právě proto, že je práce Pavlincové a Horyny tak kvalitní, je nepřijemné, že do ní pronikly některé formální nedostatky, které poněkud vadí při čtení. Např. na s. 70–71 se opakuje asi třetina odstavce, na s. 103 se objevuje U. Lakatos místo I. Lakatos (Imre) a našlo by se i několik dalších menších překlepů. Nicméně tato skutečnost nemění nic na situaci, že se na český knižní trh dostala kniha, která na něm dlouho chyběla a která tedy přispívá k zaplnění mezery v seriózních úvahách o náboženství.

Ivana Holzbachová

Czesław G ł o m b i k (ed.): *Kartezyusz. W czterechsetlecie urodzin filozofa*, Katowice 1998, s. 100.

Jubilea, zvláště ta velká, jsou pro filosofii vědeckou příležitostí. Jednak může ukázat, že v ní ještě stále žije dobré vychování, jehož se jí kdysi dostalo, a pak složí tu hlubší, tu zase formálnější poklonu těm obrům, na jejichž ramenou dnes stojí. A jednak spolu s jubilei slavných dostává šanci připomenout svou vlastní zašlou slávu, svou reputaci, která kdysi měla i největší správce světských věcí, panovníky skutečného formátu k tomu, aby korespondovali s filozofy a radili se s nimi o břemeni, jež společně nesli. Pro dnešní éru, v níž se panovníci radí nanejvýš s městskými soudy o nedotknutelnosti své cti, je to memento. Ještě větší memento zde ale může spatřit sama filosofie, neboť pro ni tato situace vyzvedává dvě otázky: Proč se již k filosofii nikdo neobrací, hledá-li cestu, jak rozdělit tíhu světa; a co by vlastně filosofie mohla odpovědět, kdyby k ní, chraň bůh, někdo pro radu zašel?

Možná je to spíš odpověď na dnešní otázky, které filosofie hledá, když si připomíná velká výročí. Na první pohled bychom takový podnik mohli považovat za přinejmenším paradoxní, ne-li přímo iracionální. Byli to přece sami filozofové, kteří již před drahnou dobou upozornili, že translace dekontextualizovaných filozofických pohledů jsou především podezřelé. Vzdor tomu se však může uplatnit i zkušenost, která říká, že některé kontexty vykazují značnou setrvačnost a formují svou mateřskou kulturu v jádru stále tímž neměnným způsobem. Když se před nedávnem vzpomínalo čtyřsetletého výročí narození René Descarta, uplatnily se oba pohledy, a oba právem. Nový věk a moderna, na jejichž počátek bývá Descartes kladen jako paradigmatická osobnost, žije ve svých základních kontextech i v nás, svých pozdních produktech, které už měly dostatek příležitostí, aby se přesvědčily o mezích i strážních evropské moderny, které ale dosud nenašly jedinou důvěryhodnou možnost, jak svízeli moderny uniknout.

Obrácíme se tedy nadále k Descartovi, jejímu pololegendárnímu otci, jako k člověku, k jehož myšlené se můžeme vztahovat bezprostředně. Zřejmě i tato lehkost vztahu nevyžadující žádná násilná přemostění způsobila, že čtyřsetletí Descartova narození byla věnována pozornost až nebývalá. I česká filosofie se může v tomto ohledu pochlubit několika descartesovskými publikacemi a sborníky: Na prvním místě samozřejmě sborník *Filozofické dílo René Descartesa*, Praha 1998, jenž obsahuje příspěvky pětadvaceti autorů z mezinárodní konference 400. výročí narození René Descartesa, která se konala 23.–24. listopadu 1996 v Praze za spoluorganizátorství Filozofického ústavu AV a Univerzity Karlovy, dále překladem Descartova díla *Principy filosofie*, Praha 1998, monotematickým číslem Filozofického časopisu, apod. Opomenout nelze ani práci, která, ač poněkud stranou hlavního proudu descartesovských oslav, patří mezi nejpůsobivější, jež byly